

משנה תורה להרמב"ם

הלכות תשובה

הלכות תשובה פרק א

א כל המצוות שבתורה, בין עשה בין לא תעשה--אם עבר אדם על אחת מהן, בין בזדון בין בשגגה--כשיעשה תשובה וישוב מחטאו, חייב להתוודות לפני האל ברוך הוא: שנאמר "איש או אישה כי יעשו מכל חטאת האדם . . . והתוודו, את חטאתם אשר עשו" (במדבר ה, ו-ז), זה וידוי דברים. וידוי זה מצות עשה.

ב כיצד מתוודה--אומר אנא ה' חטאתי עויתי פשעתי לפניך, ועשיתי כך וכך, והרי ניהמתי ובושתי במעשיי, ולעולם איני חוזר לדבר זה. זה הוא עיקרו של וידוי; וכל המרבה להתוודות ולהאריך בעניין זה, הרי זה משובח.

ג וכן בעלי חטאות ואשמות--בעת שמביאין קרבנותיהם על שגגתן או על זדונן, אין מתכפר להן בקרבנם, עד שיעשו תשובה, ויתוודו וידוי דברים: שנאמר "והתוודה--אשר חטא, עליה" (ויקרא ה, ה).

ד וכן כל מחוייבי מיתות בית דין, ומחוייבי מלקות--אין מתכפר להם במיתתם או בלקייתם, עד שיעשו תשובה ויתוודו. וכן החובל בחברו או המזיק ממונו--אף על פי ששילם לו מה שהוא חייב לו--אין מתכפר לו, עד שיתוודה וישוב מלעשות כזה לעולם: שנאמר "מכל חטאות האדם" (במדבר ה, ו).

ה [ב] שעיר המשתלח--לפי שהוא כפרה לכל ישראל, כוהן גדול מתוודה עליו על לשון כל ישראל: שנאמר "והתוודה עליו את כל עוונות בני ישראל" (ויקרא טז, כא).

ו שעיר המשתלח מכפר על כל עבירות שבתורה, הקלות והחמורות, בין שעבר בזדון בין שעבר בשגגה, בין שהודע לו בין שלא הודע לו--הכול מתכפר בשעיר המשתלח: והוא, שעשה תשובה; אבל אם לא עשה תשובה, אין השעיר מכפר לו אלא על הקלות.

ז ומה הן הקלות, ומה הן החמורות: החמורות הן העבירות שחייבין עליהן מיתת בית דין או כרת; ושבעות שוא ושקר--אף על פי שאין בה כרת, הרי היא מן החמורות. ושאר מצוות לא תעשה, ומצוות עשה שאין בהן כרת--הן הקלות.

ח [ג] בזמן שאין בית המקדש קיים, ואין לנו מזבח כפרה--אין שם אלא תשובה. התשובה מכפרת על כל העבירות: אפילו רשע כל ימיו, ועשה תשובה באחרונה--אין מזכירין לו שם

רשעו, שנאמר "ורשעת הרשע לא ייכשל בה, ביום שובו מרשעו" (יחזקאל לג, יב). ועצמו של יום הכיפורים מכפר לשבים, שנאמר "כי ביום הזה יכפר עליכם" (ויקרא טז, ל).

ט [ד] אף על פי שהתשובה מכפרת על הכול, ועצמו של יום הכיפורים מכפר--יש עבירות שהן מתכפרין בשעתן, ויש עבירות שאין מתכפרין אלא לאחר זמן. כיצד: עבר אדם על מצות עשה שאין בה כרת, ועשה תשובה--אינו זז משם עד שמוחלין לו מיד, ובאלו נאמר "שובו בנים שובבים, ארפא משובותיכם" (ירמיהו ג, כב).

י עבר על מצות לא תעשה שאין בה כרת ולא מיתת בית דין, ועשה תשובה--תשובה תולה ויום הכיפורים מכפר, ובאלו נאמר "כי ביום הזה יכפר עליכם" (ויקרא טז, ל).

יא עבר על כרתות ומיתות בית דין, ועשה תשובה--תשובה ויום הכיפורים תולין, וייסורין הבאין עליו גומרין לו הכפרה, ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה, עד שיבואו עליו ייסורין; ובאלו נאמר "ופקדתי בשבט, פשעם; ובנגעים עוונם" (תהילים פט, לג).

יב במה דברים אמורים, בשלא חילל את השם בעת שעבר. אבל המחלל את השם--אף על פי שעשה תשובה והגיע יום הכיפורים והוא עומד בתשובתו ובאו עליו ייסורין, אינו מתכפר לו כפרה גמורה עד שימות, אלא תשובה ויום הכיפורים וייסורין שלושתן תולין ומיתה מכפרת, שנאמר "ונגלה באוזניי, ה' צבאות: אם יכופר העוון הזה לכם, עד תמותון" (ישעיהו כב, יד).

הלכות תשובה פרק ב

א איזו היא תשובה גמורה--זה שבא לידו דבר שעבר בו, ואפשר בידו לעשות, ופירש ולא עשה מפני התשובה, לא מיראה ולא מכשולון כוח. כיצד: הרי שבא על אישה בעבירה, ולאחר זמן נתייחד עימה והוא עומד באהבתו בה ובכוח גופו, ובמדינה שעבר בה, ופירש ולא עבר--זה הוא בעל תשובה גמורה. הוא ששלמה אומר "וזכור, את בוראך, בימי, בחורותיך" (קוהלת יב, א).

ב ואם לא שב אלא בימי זקנותו, ובעת שאי אפשר לו לעשות מה שהיה עושה--אף על פי שאינה תשובה מעולה, מועלת היא לו ובעל תשובה הוא. אפילו עבר כל ימיו, ועשה תשובה ביום מיתתו ומת בתשובתו--כל עוונותיו נמחלין: שנאמר "עד אשר לא תחשך השמש" (קוהלת יב, ב), שהוא יום המיתה--מכלל שאם זכר בוראו ושב קודם שימות, נסלח לו.

ג [ב] ומה היא התשובה--הוא שיעזוב החוטא חטאו, ויסירנו ממחשבתו ויגמור בליבו שלא יעשהו עוד, שנאמר "יעזוב רשע דרכו, ואיש אוון מחשבותיו" (ישעיהו נה, ז). וכן יתנחם על שעבר, שנאמר "כי אחרי שובי, ניחמתי, ואחרי היוודעי, ספקתי על ירך" (ירמיהו לא, יח); ויעיד עליו יודע תעלומות שלא ישוב לזה החטא לעולם, שנאמר "ולא נאמר עוד אלוהינו,

למעשה ידינו--אשר בך, ירוחם יתום" (הושע יז, ד). וצריך להתוודות בשפתיו, ולומר עניינות אלו שגמר בליבו.

ד [ג] כל המתוודה בדברים, ולא גמר בליבו לעזוב--הרי זה דומה לטובל, ושרץ בידו, שאין הטבילה מועלת, עד שישליך השרץ; וכן הוא אומר "ומודה ועוזב, ירוחם" (משלי כח, יג). וצריך לפרוט את החטא, שנאמר "אנא, חטא העם הזה חטאה גדולה, ויעשו להם, אלוהי זהב" (שמות לב, לא).

ה [ד] מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני ה', בבכי ובתחנונים, ועושה צדקה כפי כוחו, ומתרחק הרבה מן הדבר שחטא בו. ומשנה שמו, כלומר שאני אחר ואיני אותו האיש שעשה אותן המעשים; ומשנה מעשיו כולן לטובה, ולדרך ישרה. וגולה ממקומו--שגלות מכפרת עוון, מפני שגורמת לו להיכנע ולהיות עניו ושפל רוח.

ו [ה] ושבח גדול לשב שיתוודה ברבים ויודיע פשעיו להם, ומגלה עבירות שבינו לבין חברו לאחרים, ואומר להם אומנם חטאתי לפלוני ועשיתי לו כך וכך, והריני היום שב וניחם. וכל המתגאה ואינו מודיע, אלא מכסה פשעיו--אין תשובתו גמורה, שנאמר "מכסה פשעיו, לא יצליח" (משלי כח, יג).

ז במה דברים אמורים, בעבירות שבין אדם לחברו. אבל שבינו לבין המקום--אינו צריך לפרסם עצמו, ועזות פנים היא לו אם גילם: אלא שב לפני האל ברוך הוא, ופורט חטאיו לפניו, ומתוודה עליהן בפני רבים, סתם. וטובה היא לו שלא נתגלה עונו, שנאמר "אשרי, נשוי פשע; כסוי חטאה" (תהילים לב, א).

ח [ו] אף על פי שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרת הימים שבין ראש השנה ויום הכיפורים היא יפה ביותר, ומיד היא מתקבלת, שנאמר "דרשו ה', בהימצאו; קראוהו, בהיותו קרוב" (ישעיהו נה, ו). במה דברים אמורים, ביחיד; אבל בציבור--כל זמן שעושין תשובה וצועקין בלב שלם הן נענין, שנאמר "כה' אלוהינו, בכל קוראנו אליו" (דברים ז, ז).

ט [ז] יום הכיפורים--הוא זמן תשובה לכול, ליחיד ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישראל; לפיכך חייבין הכול לעשות תשובה ולהתוודות, ביום הכיפורים. ומצות וידוי יום הכיפורים שיתחיל מערב היום קודם שיאכל, שמא ייחנק בסעודה קודם שיתוודה. ואף על פי שהתוודה קודם שיאכל, חוזר ומתוודה בלילי יום הכיפורים ערבית; וחוזר ומתוודה בשחרית, ובמוסף, ובמנחה, ובנעילה. והיכן מתוודה--יחיד, אחר תפילתו; ושליח ציבור, באמצע תפילתו בברכה רביעית.

י [ח] הווידוי שנהגו בו כל ישראל--אבל חטאנו . . . , והוא עיקר הווידוי. עבירות שהתוודה עליהן ביום הכיפורים זה--חוזר ומתוודה עליהן ביום הכיפורים אחר, אף על פי שהוא עומד בתשובתו: שנאמר "כי פשעיי, אני אדע; וחטאתי נגדי, תמיד" (תהילים נא,ה).

יא [ט] אין התשובה ולא יום הכיפורים מכפרין אלא עבירות שבין אדם למקום, כגון מי שאכל דבר אסור או בעל בעילה אסורה וכיוצא בהן. אבל עבירות שבין אדם לחברו, כגון חובל חברו או המקלל את חברו או גוזלו וכיוצא בהן--אינו נמחל לו לעולם, עד שייתן לחברו מה שהוא חייב לו, וירצהו.

יב אף על פי שהחזיר לו ממון שהוא חייב לו, צריך לרצותו ולשאול ממנו שימחול לו; ואפילו לא הקניט את חברו אלא בדברים, צריך לפייסו ולפגוע בו עד שימחול לו.

יג לא רצה חברו למחול לו--מביא לו שורה של שלושה בני אדם מריעיו, ופוגעין בו ומבקשין ממנו. לא נתרצה להן, מביא לו שנייה ושלישית. לא רצה, מניחו והולך לו; וזה שלא מחל, הוא החוטא. ואם היה רבו--הולך ובא אפילו אלף פעמים, עד שימחול לו.

יד [י] לפי שאסור לאדם שיהיה אכזרי ולא יתפייס, אלא יהיה נוח לרצות וקשה לכעוס, ובשעה שמבקש ממנו החוטא למחול, מוחל בלבב שלם ובנפש חפצה; ואפילו הצר לו הרבה וחטא לו הרבה, לא ייקום ייטור. וזה הוא דרכם של זרע ישראל, וליבם הנכון. אבל הגויים ערלי לב אינן כן, אלא "ועברתו שמרה נצח" (עמוס א,יא); וכן הוא אומר על הגבעונים לפי שלא מחלו לישראל, "והגבעונים לא מבני ישראל המה" (שמואל ב כא,ב).

טו [יא] החוטא לחברו, ומת חברו קודם שיבקש ממנו מחילה--מביא עשרה בני אדם ומעמידן על קברו, ואומר לפניהם חטאתי לה' אלוהי ישראל ולפלוני זה שעשיתי לו כך וכך. ואם היה חייב לו ממון, יחזירו ליורשיו; לא היה יודע לו יורש--יניחנו בבית דין, ויתוודה.

הלכות תשובה פרק ג

א כל אחד ואחד מבני האדם, יש לו זכיות ועוונות: מי שזכיותיו יתרות על עוונותיו, צדיק; ומי שעוונותיו יתרות על זכיותיו, רשע; מחצה למחצה, בינוני.

ב וכן המדינה--אם היו זכיות כל יושביה מרובות על עוונותיהם, הרי זו צדקת; ואם היו עוונותיהם מרובין, הרי זו רשעה. וכן כל העולם כולו.

ג [ב] אדם שעוונותיו מרובין על זכיותיו--מיד הוא מת ברשעו, שנאמר "על רוב עוונך" (ירמיהו ל,יד; ירמיהו ל,טו; הושע ט,ז). וכן מדינה שעוונותיה מרובין--מיד היא אובדת,

שנאמר "זעקת סדום ועמורה כי רבה" (בראשית יח, כ). וכן כל העולם כולו, אם היו עוונותיהם מרובין--מיד הן נשחתין, שנאמר "וירא ה', כי רבה רעת האדם" (בראשית ו, ה).

ד ושיקול זה אינו לפי מניין הזכיות והעוונות, אלא לפי גודלן: יש זכות שהיא כנגד כמה עוונות, שנאמר "יען נמצא בו דבר טוב" (מלכים א יד, יג); ויש עוון שהוא כנגד כמה זכיות, שנאמר "וחוטא אחד, יאבד טובה הרבה" (קוהלת ט, יח). ואין שוקלין אלא בדעתו של אל דעות, והוא היודע היאך עורכין הזכיות כנגד העוונות.

ה [ג] כל מי שניחם על המצוות שעשה, ותהה על הזכיות, ואמר בליבו ומה הועלתו בעשייתן, אוליי לא עשיתי אותן--הרי זה איבד את כולן, ואין מזכירין לו שם זכות בעולם: שנאמר "וצדקת הצדיק לא תצילנו ביום רשעו" (ראה יחזקאל לג, יב), אין זה אלא בתוהה על הראשונות.

ו כשם ששוקלין עוונות אדם וזכיותיו, בשעת מיתתו--כך בכל שנה ושנה, שוקלין עוונות כל אחד ואחד מבאי העולם עם זכיותיו ביום טוב של ראש השנה: מי שנמצא צדיק, נחתם לחיים; ומי שנמצא רשע, נחתם למיתה. והבינוני, תולין לו עד יום הכיפורים: אם עשה תשובה, נחתם לחיים; ואם לאו, נחתם למיתה.

ז [ד] אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו: כלומר עורו עורו ישנים משינתכם, והקיצו נרדמים מתרדמתכם; וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה, וזכרו בוראכם. אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן, ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל--הביטו לנפשותיכם, והטיבו דרכיכם ומעלליכם; ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה, ומחשבתו אשר לא טובה.

ח לפיכך צריך כל אדם שיראה עצמו כל השנה כולה, כאילו חצייו זכאי וחצייו חייב; וכן כל העולם, חצייו זכאי וחצייו חייב: חטא חטא אחד--הרי הכריע עצמו והכריע את כל העולם כולו לכף חובה, וגרם להם השחתה; עשה מצוה אחת--הרי הכריע את עצמו והכריע את כל העולם כולו לכף זכות, וגרם להן תשועה והצלה. זה הוא שנאמר "וצדיק, יסוד עולם" (משלי ז, כה), זה שצידק עצמו הכריע את כל העולם כולו והצילו.

ט ומפני עניין זה, נהגו כל בית ישראל להרבות בצדקה ובמעשים טובים ולעסוק במצוות, מראש השנה עד יום הכיפורים, יתר מכל ימות השנה. ונהגו כולם לקום בלילה בעשרת ימים אלו, ולהתפלל בבתי כנסיות בדברי תחנונים ודברי כיבושין עד שיאור היום.

י [ה] בשעה ששוקלין עוונות אדם עם זכיותיו, אין מחשבין עליו תחילת עוון שחטא בו ולא שני, אלא משלישי ואילך. אם נמצאו עוונותיו משלישי ואילך מרובין על זכיותיו, אותן שני העוונות מצטרפין ודנין אותו על הכול.

יא ואם נמצאו זכיותיו כנגד עוונותיו אשר מעוון שלישי ואילך, מעבירין כל עוונותיו ראשון ראשון: לפי שהשלישי נחשב ראשון, שכבר נמחלו השניים; וכן הרביעי הרי הוא ראשון, שכבר נמחל השלישי; וכן עד סופן.

יב במה דברים אמורים, ביחיד, שנאמר "הן כל אלה, יפעל אל--פעמיים שלוש, עם גבר" (**איוב לג, כט**). אבל הציבור--תולין להן עוון ראשון ושני ושלישי, שנאמר "על שלושה פשעי ישראל, ועל ארבעה לא אשיבנו" (**עמוס ב, ו**). וכשמחשבין להן על דרך זה, מחשבין להן מרביעי ואילך.

יג הבינוניים--אם היה בכלל מחצה עוונות שלהן שלא הניח תפילין מעולם--דנין אותו כפי חטאיו, ויש לו חלק לעולם הבא; וכן כל הרשעים שעוונותיהם מרובין--דנין אותן כפי חטאותיהם, ויש להן חלק לעולם הבא: שכל ישראל יש להן חלק לעולם הבא, אף על פי שחטאו--שנאמר "ועמך כולם צדיקים, לעולם יירשו ארץ" (**ישעיהו ס, כא**); ארץ זו משל--כלומר ארץ החיים, והוא העולם הבא. וכן חסידי אומות העולם, יש להן חלק לעולם הבא.

יד [ו] ואלו שאין להן חלק לעולם הבא, אלא נכרתין ואובדין, ונידונין על גודל רשעם וחטאתם, לעולם ולעולמי עולמים: המינים, והאפיקורוסים, והכופרים בתורה, והכופרים בתחיית המתים, והכופרים בביאת הגואל, והמשומדים, ומחטיאי הרבים, והפורשים מדרכי ציבור, והעושה עבירות ביד רמה בפרהסיה כיהויקים, והמוסרים, ומטילי אימה על הציבור שלא לשם שמיים, ושופכי דמים, ובעלי לשון הרע, והמושך עורלתו.

טו [ז] חמישה הן הנקראין מינים: האומר שאין שם אלוה, ואין לעולם מנהיג; והאומר שיש שם מנהיג, אבל הם שניים או יתר; והאומר שיש שם ריבון אחד, אלא שהוא גוף ובעל תמונה; וכן האומר שאינו לבדו ראשון וצור לכול; וכן העובד אלוה זולתו, כדי להיות מליץ בינו ובין ריבון העולמים. כל אחד מחמישה אלו מין.

טז [ח] שלושה הן הנקראין אפיקורוסים: האומר שאין שם נבואה כלל, ואין שם מדע שמגיע מהבורא ללב בני האדם; והמכחיש נבואתו של משה רבנו; והאומר שאין הבורא יודע מעשה בני האדם. כל אחד משלושה אלו אפיקורוס.

יז שלושה הן הכופרים בתורה: האומר שאין התורה מעם ה', אפילו פסוק אחד, אפילו תיבה אחת--אמר משה אמרו מפי עצמו, הרי זה כופר בתורה; וכן הכופר בפירושה, והיא תורה שבעל פה, והכחיש מגידה, כגון צדוק ובייתוס; והאומר שהבורא החליף מצוה זו במצוה אחרת, וכבר בטלה תורה זו, אף על פי שהיא הייתה מעם ה', כגון הנוצריים וההגריים. כל אחד משלושה אלו כופר בתורה.

יח [ט] שניים הן המשומדים: המשומד לעבירה אחת, והמשומד לכל התורה כולה. המשומד לעבירה אחת--זה שהחזיק עצמו לעשות אותה עבירה בזדון ונתפרסם בה והורגל, אפילו הייתה מן הקלות, כגון שהחזיק תמיד ללבוש שעטנז או להקיף פיאה, ונמצא כאילו בטלה מצוה זו מן העולם אצלו--הרי זה משומד לאותו דבר: והוא, שיעשה להכעיס. והמשומד לכל התורה, כגון החוזר לדתי הגויים בשעה שגוזרין שמד ויידבק בהן, ויאמר ומה בצע לי להידבק בישראל שהן שפלים ונרדפים, טוב לו שיידבק באלו שיזן תקיפה--הרי זה משומד לכל התורה כולה.

יט [י] מחטיאי הרבים: אחד שהחטיא בדבר גדול, כירובעם וצדוק ובייתוס; ואחד שהחטיא בדבר קל, אפילו לבטל מצות עשה. ואחד האונס אחרים עד שיחטאו כמנשה, שהיה הורג ישראל עד שיעבדו עבודה זרה; או שהטעה אחרים והדיחם כישוע.

כ [יא] הפורש מדרכי ציבור: אף על פי שלא עבר עבירות, אלא נבדל מעדת ישראל ואינו עושה מצוות בכללן ולא נכנס בצרתן ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו כאחד מגויי הארץ, וכאילו אינו מהן--אין לו חלק לעולם הבא.

כא העושה עבירות ביד רמה כיהויקים: בין שעשה קלות, בין שעשה חמורות--אין לו חלק לעולם הבא; וזה הוא הנקרא מגלה פנים בתורה, מפני שהעיו מצחו וגילה פניו ולא בוש מדברי תורה.

כב [יב] שניים הם המוסרים: המוסר חברו ביד גויים להורגו או להכותו, והמוסר ממון חברו ביד גויים או ביד אנס שהוא כגוי--שניהם, אין להן חלק לעולם הבא.

כג [יג] מטילי אימה על הציבור שלא לשם שמיים: זה הרודה ציבור בחזקה והם יראים ופוזחים ממנו הרבה, וכוונתו לכבוד עצמו, ולכל חפציו לא לכבוד שמיים, כגון מלכי הגויים.

כד [יד] כל אחד ואחד מארבעה ועשרים אנשים אלו שמנינו--אף על פי שהן ישראל, אין להן חלק לעולם הבא. ויש עבירות קלות מאלו, ואף על פי כן אמרו חכמים שהרגיל בהן אין לו חלק לעולם הבא, כדי להתרחק מהן ולהיזהר מהן.

כה ואלו הן: המכנה את חברו, והקורא לחברו בכינוי, והמלבין פני חברו ברבים, והמתכבד בקלון חברו, והמבזה תלמידי חכמים, והמבזה רבותיו, והמבזה את המועדות, והמחלל את הקודשים.

כו במה דברים אמורים שכל אחד מאלו אין לו חלק לעולם הבא, בשמת בלא תשובה. אבל אם שב מרשעו, ומת והוא בעל תשובה--הרי זה מבני העולם הבא, שאין לך דבר שעומד בפני

התשובה: אפילו כפר בעיקר כל ימיו, ובאחרונה שב--יש לו חלק לעולם הבא, שנאמר "שלום שלום לרחוק ולקרוב, אמר ה'--ורפאתיו" (ישעיהו נז, ט).

כז כל הרשעים והפושעים והמשומדים וכיוצא בהן שחזרו בתשובה, בין בגלוי בין שחזרו במטמונייות--מקבלין אותן, שנאמר "שובו בנים שובבים" (ירמיהו ג, יד; ירמיהו ג, כב): אף על פי שעדיין שובב הוא, שהרי בסתר בלבד חוזר ולא בגלוי--מקבלין אותו בתשובה.

הלכות תשובה פרק ד

א עשרים וארבעה דברים מעכבין את התשובה. ארבעה מהן עוון גדול; והעושה אחד מארבעתן--אין הקדוש ברוך הוא מספיק בידו לעשות תשובה, לפי גודל חטאו. ואלו הן: (א) המחטיא את הרבים; ובכלל עוון זה, המעכב את הרבים מלעשות מצוה. (ב) והמטה חברו מדרך טובה לדרך רעה, כגון מסית ומדיח. (ג) והרואה בנו בתרבות רעה, ואינו ממחה בידו--הואיל ובנו ברשותו אילו מיחה בו היה פורש, ונמצא כמחטיא אותו; ובכלל עוון זה כל שאפשר בידו למחות באחרים בין רבים בין יחידים ולא מיחה, אלא יניח אותן בכשלונו. (ד) והאומר אחטא ואשוב; ובכלל זה האומר אחטא, ויום הכיפורים מכפר.

ב ומהן חמישה דברים הן נועלין דרכי התשובה בפני עושיהן; ואלו הן: (א) הפורש מן הציבור--לפי שבזמן שיעשו תשובה, לא יהיה עימהן ואינו זוכה עימהן בזכויות שעושין. (ב) והחולק על דברי חכמים--לפי שמחלוקתו גורמת לו לפרוש מהן, ואינו יודע דרכי התשובה. (ג) והמלעיג על המצוות--שכיון שנתבזו בעיניו, אינו רודף אחריהן ולא עושן; ואם לא יעשה, במה יזכה. (ד) והמבזה רבותיו--שדבר זה גורם להן לדוחפו ולטורדו כישוע וכגיחזי, ובזמן שנטרד לא ימצא מלמד ומורה לו דרך האמת. (ה) והשונא את התוכחות--שהרי לא הניח לו דרך תשובה, שהתוכחה גורמת לתשובה, שבזמן שמודיעין לו לאדם חטאיו ומכלימין אותו, חוזר בתשובה כמו שכתוב בתורה: "זכור, אל תשכח" (דברים ט, ז), "ממרים הייתם" (שם; דברים ט, כד; דברים לא, כז), "ולא נתן ה' לכם לב לדעת" (דברים כט, ג), "עם נבל, ולא חכם" (דברים לב, ו). וכן ישעיהו הוכיח את ישראל ואמר "הוי גוי חוטא" (ישעיהו א, ד), "ידע שור קונהו" (ישעיהו א, ג), "מדעתי, כי קשה אתה" (ישעיהו מח, ד); וכן ציווהו האל להוכיח לחטאים, שנאמר "קרא בגרון אל תחשוך" (ישעיהו נח, א). וכן כל הנביאים הוכיחו לישראל, עד שחזרו בתשובה. לפיכך צריך להעמיד בכל קהל וקהל מישראל חכם גדול וזקן וירא שמיים מנעוריו ואהוב להם, שיהא מוכיח לרבים ומחזירן בתשובה. וזה ששונא את התוכחות, אינו בא למוכיח ולא שומע דבריו; לפיכך יעמוד בחטאותיו, שהן בעיניו טובים.

ג ומהן חמישה דברים העושה אותן אי אפשר לו שישוב תשובה גמורה, לפי שהן עוונות שבין אדם לחברו, ואינו יודע חברו שחטא לו, כדי שיחזיר לו או ישאל ממנו למחול לו; ואלו הן: (א) המקלל את הרבים--לא קילל אדם ידוע, כדי שישאל ממנו כפרה. (ב) והחולק עם

גנב--לפי שאינו יודע גניבה זו של מי היא, אלא הגנב גונב רבים ומביא לו והוא לוקח; ועוד שהוא מחזק יד הגנב, ומחטיא אותו. (ג) והמוצא אבידה ואינו מכריז עליה עד שיחזירה לבעליה--לאחר זמן, כשיעשה תשובה אינו יודע למי יחזיר. (ד) והאוכל שוד עניים ויתומים ואלמנות--אלו בני אדם אמיללין הן ואינן ידועים ומפורסמים, וגולים מעיר לעיר, ואין להם מכיר, כדי שיידע שוד זה של מי הוא ויחזירנו לו. (ה) והמקבל שוחד להטות דין--אינו יודע עד היכן הגיעה הטיה זו וכמה הוא כוחה כדי שיחזיר, שהדבר יש לו רגליים; ועוד שהוא מחזק יד זה, ומחטיא אותו.

ד ומהן חמישה דברים העושה אותן אין חזקתו לשוב מהן, לפי שהן דברים קלים בעיני רוב האדם, ונמצא חוטא והוא ידמה שאין זה חטא; ואלו הן: (א) האוכל מסעודה שאינה מספקת לבעליה--שזה אבק גזל, והוא מדמה שלא חטא ויאמר כלום אכלתי אלא ברשותן. (ב) והמשתמש בעבוטו של עני--שהעבוט של עני אינו אלא כגון קורדום ומחרשה, ויאמר בליבו אינן חסרים, והרי לא גזלתי אותו. (ג) והמסתכל בעריות--מעלה על דעתו שאין בכך כלום, שהוא אומר וכי בעלתי או קרבתי; והוא אינו יודע שראיית העיניים עוון גדול, שהיא גורמת לגופן של עריות, שנאמר "ולא תתורו אחרי לבבכם, ואחרי עיניכם" (במדבר טו, לט). (ד) והמתכבד בקלון חברו--אומר בליבו שאינו חטא, לפי שאין חברו עומד ולא הגיעה לו בוש, ולא ביישו אלא ערך מעשיו הטובים וחכמתו למול מעשה חברו או חכמתו, כדי שייראה מכללן שהוא מכובד וחברו בזוי. (ה) והחושד כשרים--אומר בליבו שאינו חטא, לפי שהוא אומר מה עשיתי לו, וכי יש שם אלא חשד שמא עשה או לא עשה, והוא אינו יודע שזה עוון שמשים אדם כשר בדעתו כבעל עבירות.

ה ומהן חמישה דברים העושה אותן יימשך אחריהן תמיד, והן קשים לפרוש מהן; לפיכך צריך אדם להיזהר מהן שמא יידבק בהן, והן כולן דעות רעות עד מאוד; ואלו הן: (א) רכילות. (ב) ולשון הרע. (ג) ובעל חמה. (ד) ובעל מחשבה רעה. (ה) והמתחבר לרשע--מפני שהוא למד ממעשיו, והן נרשמים בליבו; הוא שאמר שלמה "ורועה כסילים, ירוע" (משלי יג, כ). וכבר חיברנו בהלכות דעות דברים שצריך כל אדם לנהוג בהן תמיד, קל וחומר לבעל תשובה.

ו כל אלו הדברים וכיוצא בהן--אף על פי שמעכבין את התשובה, אינן מונעין את התשובה; אלא אם עשה אדם תשובה מהן--הרי זה בעל תשובה, ויש לו חלק לעולם הבא.

הלכות תשובה פרק ה

א רשות כל אדם נתונה לו: אם רצה להטות עצמו לדרך טובה ולהיות צדיק, הרשות בידו; ואם רצה להטות עצמו לדרך רעה ולהיות רשע, הרשות בידו. הוא שכתוב בתורה "הן האדם היה כאחד ממנו, לדעת, טוב ורע" (בראשית ג, כב)--כלומר הן מין זה של אדם היה אחד

בעולם, ואין לו מין שני דומה לו בזה העניין, שיהא הוא מעצמו בדעתו ובמחשבתו יודע הטוב והרע ועושה כל מה שהוא חפץ, ואין לו מי שיעכב על ידו מלעשות הטוב או הרע. וכיון שכן הוא, "פן ישלח ידו" (שם).

ב אל יעבור במחשבתך דבר זה שאומרים טיפשי האומות ורוב גולמי בני ישראל, שהקדוש ברוך הוא גוזר על האדם מתחילת ברייתו להיות צדיק או רשע. אין הדבר כן, אלא כל אדם ואדם ראוי להיות צדיק כמשה רבנו או רשע כירובעם, או חכם או סכל, או רחמן או אכזרי, או כיליי או שוע; וכן שאר כל הדעות.

ג ואין לו מי שיכפהו ולא גוזר עליו, ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים, אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאיזה דרך שירצה. הוא שירמיהו אומר "מפי עליון לא תצא, הרעות והטוב" (איכה ג, לח)--כלומר אין הבורא גוזר על האדם לא להיות טוב, ולא להיות רע.

ד וכיון שכן הוא, נמצא זה החוטא הוא הפסיד על עצמו; ולפיכך ראוי לו לבכות ולקונן על מה שעשה לנפשו, וגמלה רעה. הוא שכתוב אחריו "מה יתאונן אדם חי, גבר על חטאיו" (איכה ג, לט). וחזר ואמר הואיל ורשותנו בידנו, ומדעתנו עשינו כל הרעות, ראוי לנו לחזור בתשובה ולעזוב רשענו, שהרשות עתה בידנו. הוא שכתוב אחריו, "נחפשה דרכינו ונחקורה, ונשובה עד ה'" (איכה ג, מ).

ה [ג] ועיקר זה עיקר גדול הוא, והוא עמוד התורה והמצוה--שנאמר "ראה נתתי לפניך היום, את החיים ואת הטוב, ואת המוות, ואת הרע" (דברים ל, טו), וכתוב "ראה, אנוכי נותן לפניכם--היום: ברכה, וקללה" (דברים יא, כו): כלומר שהרשות בידכם; וכל שיחפוץ האדם לעשות ממעשה בני האדם--עושה, בין טובים בין רעים. ומפני זה העניין נאמר "מי ייתן והיה לבכם זה להם" (דברים ה, כה)--כלומר שאין הבורא כופה בני האדם ולא גוזר עליהן לעשות טובה או רעה, אלא ליבם מסור להם.

ו [ד] אילו היה האל גוזר על האדם להיות צדיק או רשע, או אילו היה שם דבר שמושך את האדם בעיקר תולדתו לדרך מן הדרכים, או למדע מן המדעות, או לדעה מן הדעות, או למעשה מן המעשים, כמו שבודים מליבם הטיפשים הוברי שמיים--היאך היה מצווה לנו על ידי הנביאים עשה כך ואל תעשה כך, הטיבו דרכיכם ואל תלכו אחרי רשעכם, והוא מתחילת ברייתו כבר נגזר עליו, או תולדתו תמשוך אותו לדבר שאי אפשר לזוז ממנו. ומה מקום היה לכל התורה כולה, ובאיזה דין ואיזה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק--"השופט כל הארץ, לא יעשה משפט" (בראשית יח, כה).

ז ואל תתמה ותאמר היאך יהיה האדם עושה כל מה שיחפוץ, ויהיו מעשיו מסורין לו, וכי ייעשה בעולם דבר שלא ברשות קונו ובלא חפצו, והכתוב אומר "כול אשר חפץ ה', עשה:

בשמיים ובארץ" (תהילים קלה,ו). דע שהכול בחפצו ייעשה, ואף על פי שמעשינו מסורין לנו.

ח כיצד: כשם שחפץ היוצר להיות האש והרוח עולים למעלה, והמים והארץ יורדים למטה, והגלגל סובב בעיגול, וכן שאר ברייות העולם להיות כמנהגן שחפץ בו--ככה חפץ להיות האדם רשותו בידו, וכל מעשיו מסורין לו, ולא יהיה לו לא כופה ולא מושך, אלא הוא מעצמו ובדעתו שנתן לו האל עושה כל שהאדם יכול לעשות.

ט לפיכך דנין אותו לפי מעשיו: אם עשה טובה, מטיבין לו; ואם עשה רעה, מריעין לו. הוא שהנביא אומר "מידכם, הייתה זאת" (מלאכי א,ט) לכם; "גם המה, בחרו בדרכיהם" (ישעיהו סו,ג). ובעניין זה אמר שלמה "שמח בחרור בילדותך . . . ודע, כי על כל אלה יביאך האלוהים במשפט" (קוהלת יא,ט)--כלומר דע שיש בידך כוח לעשות, ועתיד אתה ליתן את הדין.

י [ה] שמא תאמר והלוא הקדוש ברוך הוא יודע כל מה שיהיה קודם שיהיה: ידע שזה צדיק או רשע, או לא ידע; אם ידע שהוא יהיה צדיק, אי אפשר שלא יהיה צדיק, ואם תאמר שידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע, הרי לא ידע הדבר על בוריו.

יא דע שתשובת שאלה זו "ארוכה מארץ, מידה; ורחבה, מני ים" (איוב יא,ט), וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה; אבל צריך אתה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר.

יב כבר ביארנו בפרק שני מהלכות יסודי התורה שהקדוש ברוך הוא אינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו כבני אדם שהן ודעתם שניים, אלא הוא יתברך שמו ודעתו אחד; ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו. וכשם שאין כוח באדם להשיג ולמצוא אמיתת הבורא, שנאמר "כי לא יראני האדם, וחי" (שמות לג,כ)--כך אין כוח באדם להשיג ולמצוא דעתו של בורא: הוא שהנביא אומר "כי לא מחשבותיי מחשבותיכם, ולא דרכיכם דרכיי" (ישעיהו נה,ח). וכיון שכן הוא, אין בנו כוח לידע היאך ידע הקדוש ברוך הוא כל הברואים ומעשיהם.

יג אבל נדע בלא ספק, שמעשה האדם ביד האדם; ואין הקדוש ברוך הוא מושכו, ולא גוזר עליו לא לעשות כך ולא שלא לעשות כך. ולא מפני קבלת הדת בלבד נדע דבר זה, אלא בראיות ברורות מדברי החכמה. ומפני זה נאמר בנבואה שדנין את האדם על כל מעשיו כפי מעשיו, אם טוב ואם רע. וזה העיקר, שכל דברי הנבואה תלויין בו.

הלכות תשובה פרק ו

א פסוקים הרבה יש בתורה ובדברי הנביאים שהן נראין כסותרין עיקר זה, ונכשלין בהן רוב האדם; ויעלה על דעתם מהן שהקדוש ברוך הוא גוזר על האדם לעשות טובה או רעה, ושאינן

ליבו של אדם מסור לו להטותו לכל אשר ירצה. והריני מבאר עיקר גדול שממנו תדע פירוש כל אותן הפסוקים.

ב בזמן שאדם אחד, או אנשי מדינה חוטאים, ועושה החוטא חטא שעשה מדעתו וברצונו, כמו שהודענו--ראוי להיפרע ממנו; והקדוש ברוך הוא יודע היאך ייפרע. יש חטא שהדין נותן שנפרעין ממנו על חטאו בעולם הזה, בגופו או בממונו או בכניו הקטנים: שבניו של אדם הקטנים שאין בהם דעת ולא הגיעו לכלל מצוות, כקניינו הן--כתוב "איש בחטאו, יומת" (מלכים ב יד, ו; וראה דברים כד, טז), עד שייעשה "איש".

ג ויש חטא שהדין נותן שנפרעין ממנו לעולם הבא, ואין עובר עליו שום נזק בעולם הזה. ויש חטא שנפרעין ממנו עליו בעולם הזה, ולעולם הבא. [ב] במה דברים אמורים, בזמן שלא עשה תשובה; אבל אם עשה תשובה, התשובה כתרס לפני הפורענות. וכשם שאדם חוטא ברצונו ומדעתו, כך הוא עושה תשובה ברצונו ומדעתו.

ד [ג] ואפשר שיחטא האדם חטא גדול או חטאים הרבה, עד שייתן הדין לפני דין האמת שיהיה הפירעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו, שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שימות ויאבד בחטאים שעשה. הוא שהקדוש ברוך הוא אומר על ידי ישעיהו, "השמן לב העם הזה . . . ושב--ורפא לו" (ישעיהו ו, י). וכן הוא אומר "ויהיו מלעיבים, במלאכי האלוהים, ובזוים דבריו, ומיתעתעים בנביאיו: עד עלות חמת ה', בעמו--עד לאין מרפא" (דברי הימים ב לו, טז)--כלומר חטאו ברצונם והרבו לפשוע, עד שנתחייבו למנוע מהן התשובה שהיא המרפא.

ה לפיכך כתוב בתורה "ואני, אחזק את לב פרעה" (ראה שמות ד, כא; שמות יד, ד): לפי שחטא מעצמו תחילה והרע לישראל הגרים בארצו, שנאמר "הבה נתחכמה, לו" (שמות א, י), נתן הדין למנוע ממנו התשובה, עד שנפרעין ממנו; לפיכך חיזק הקדוש ברוך הוא את ליבו.

ו ולמה היה שולח לו ביד משה ואומר לו שלח ועשה תשובה, וכבר אמר לו הקדוש ברוך הוא שאין אתה משלח, שנאמר "ואתה, ועבדיך: ידעתי . . .". (שמות ט, ז), "ואולם, בעבור זאת העמדתך" (שמות ט, טז)--כדי להודיע לבאי העולם, שבזמן שמונע הקדוש ברוך הוא התשובה לחוטא, אינו יכול לשוב, אלא ימות ברשעו שעשה בתחילה ברצונו.

ז וכן סיחון לפי עוונות שהיו לו נתחייב למונעו התשובה, שנאמר "כי הקשה ה' אלוהיך את רוחו, ואימץ את לבבו" (דברים ב, ז). וכן הכנעניים לפי תועבותיהם מנע מהן התשובה עד שעשו מלחמה עם ישראל, שנאמר "כי מאת ה' הייתה לחזק את ליבם לקראת המלחמה את ישראל, למען החרימם" (יהושע יא, כ). וכן ישראל בימי אליהו לפי שהרבו לפשוע, מנע מאותן המרבים תשובה, שנאמר "ואתה הסיבות את ליבם, אחורנית" (מלכים א יח, לז), כלומר מנעת מהן התשובה.

ח נמצאת אומר שאין האל גוזר על פרעה להרע לישראל, ולא על סיחון לחטוא בארצו, ולא על הכנעניים להתעב, ולא על ישראל לעבוד עבודה זרה; אלא כולן חטאו מעצמן, ונתחייבו כולן למנוע מהן התשובה.

ט [ד] ובעניין זה שואלין הנביאים והצדיקים בתפילותיהם מה' לעזורם על דרך האמת, כמו שאמר דויד "הורני ה', דרכך" (תהילים כז,יא; תהילים פו,יא)--כלומר אל ימנעוני חטאיי דרך האמת, שממנה אדע דרכך וייחוד שמך. וכן זה שאמר "ורוח נדיבה, תסמכני" (תהילים נא,יד), כלומר תניח רוחי לעשות חפצה ואל יגרמו לי חטאיי למנועני התשובה, אלא תהיה הרשות בידי, עד שאחזור ואבין ואדע דרך האמת. ועל דרך זו, כל הדומה לפסוקים אלו.

י [ה] ומה הוא זה שאמר דויד "טוב וישר, ה'; על כן יורה חטאים, בדרך. ידרך ענווים, במשפט; וילמד ענווים, דרכו" (תהילים כה,ח-ט). זה ששלח להם נביאים מודיעים להם דרכי ה', ומחזירין אותן בתשובה. ועוד שנתן בהם כוח ללמוד ולהבין, שמידה זו בכל אדם, שכל זמן שהוא נמשך בדרכי החכמה והצדק, מתאוה להן ורודף אותן. והוא שאמרו חכמים בא ליטרה, מסייעין אותו--כלומר ימצא עצמו נעזר על הדבר.

יא והלוא כתוב בתורה "ועבדום, ועינו אותם" (בראשית טו,יג), הרי גזר על המצריים לעשות רע; וכתוב "וקם העם הזה וזנה אחרי אלוהי נכר הארץ" (דברים לא,טז), הרי גזר על ישראל לעבוד עבודה זרה. ולמה נפרע מהן: לפי שלא גזר על איש פלוני הידוע, שיהיה הוא הזונה; אלא כל אחד ואחד מאותן הזונים שעבדו עבודה זרה--אילו לא רצה לעבוד, לא היה עובד. ולא הודיעו הבורא, אלא מנהגו של עולם. הא למה זה דומה--לאומר העם הזה, יהיה בהן צדיקים ורשעים. לא מפני זה יאמר הרשע כבר נגזר עליו שיהיה רשע, מפני שהודיע הקדוש ברוך הוא למשה שיהיה רשעים בישראל, כעניין שנאמר "כי לא יחדל אביון, מקרב הארץ" (דברים טו,יא).

יב וכן המצריים, כל אחד ואחד מאותן המצריים והמריעים לישראל, אילו לא רצה להרע להם, הרשות בידו--שלא גזר על איש ידוע, אלא הודיעו שסוף זרעו להשתעבד בארץ לא להם. וכבר אמרנו, שאין כוח באדם לידע היאך יידע הקדוש ברוך הוא דברים שעתידין להיות.

הלכות תשובה פרק ז

א הואיל ורשות כל אדם נתונה לו כמו שביארנו, ישתדל האדם לעשות תשובה ולנעור כפיו מחטאיו, כדי שימות והוא בעל תשובה, כדי שיזכה לחיי העולם הבא.

ב לעולם יראה אדם את עצמו כאילו הוא נוטה למות, ושמה ימות בשעתו ונמצא עומד בחטאיו; לפיכך ישוב מחטאיו מיד, ולא יאמר כשאזקין אשוב--שמה ימות קודם שיזקין. הוא ששלמה אומר בחכמתו "בכל עת, יהיו בגדיך לבנים" (קוהלת ט, ה).

ג ואל תאמר שאין התשובה אלא מעבירות שיש בהן מעשה, כגון זנות וגזל וגניבה. כשם שצריך אדם לשוב מאלו--כך הוא צריך לחפש בדעות רעות שיש לו, ולשוב מהן: מן הכעס, ומן האיבה, ומן הקנאה, ומן התחרות, ומן ההתל, ומרדיפת הממון והכבוד, ומרדיפת המאכלות, וכיוצא בהן--מן הכול צריך לחזור בתשובה. ואלו העוונות, קשים מאותן שיש בהן מעשה, שבזמן שאדם נשקע באלו, קשה הוא לפרוש. וכן הוא אומר "יעזוב רשע דרכו, ואיש אוון מחשבותיו" (ישעיהו נה, ז).

ד אל ידמה בעל תשובה שהוא מרוחק ממעלת הצדיקים, מפני העוונות והחטאות שעשה. אין הדבר כן, אלא אהוב ונחמד הוא לפני הבורא, וכאילו לא חטא מעולם; ולא עוד אלא ששכרו הרבה, שהרי טעם טעם החטא ופירש ממנו וכבש יצרו. אמרו חכמים, מקום שבעלי תשובה עומדין בו, אין צדיקים גמורין יכולין לעמוד בו: כלומר מעלתן גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם, מפני שהן כובשין יצרם יתר מהן.

ה כל הנביאים, כולן ציוו על התשובה; ואין ישראל נגאלין, אלא בתשובה. וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן, ומיד הן נגאלין, שנאמר "והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה, אשר נתתי, לפניך; והשבות, אל לבבך . . . ושבת עד ה' אלוהיך . . . ושב ה' אלוהיך את שבותך . . ." (דברים ל, א-ג).

ו גדולה תשובה שמקרכת את האדם לשכינה--שנאמר "שובה, ישראל, עד, ה' אלוהיך" (הושע יד, ב), ונאמר "שובו עדיי, נאום ה'" (ראה יואל ב, יב; וראה עמוס ד, ו; עמוס ד, ח; עמוס ד, ט; עמוס ד, ז; עמוס ד, יא), ונאמר "אם תשוב ישראל נאום ה' אליי, תשוב" (ירמיהו ד, א): כלומר אם תחזור בתשובה, בי תדבק.

ז התשובה מקרכת את הרחוקים: אמש היה זה שנוי לפני המקום, משוקץ ומרוחק ותועבה; והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידיד. וכן אתה מוצא שבלשון שהקדוש ברוך הוא מרחק את החטאים--בה מקרב את השבים, בין יחיד בין רבים: שנאמר "והיה במקום אשר ייאמר להם, לא עמי אתם, ייאמר להם, בני אל חי" (הושע ב, א), ונאמר ביכוניה ברשעתו "כתבו את האיש הזה ערירי . . ." (ירמיהו כב, ל), "אם יהיה כוניהו בן יהויקים מלך יהודה, חותם על יד ימיני" (ירמיהו כב, כד). וכיון ששב בגלותו נאמר בזרובבל בנו "ביום ההוא . . . אקחך זרובבל בן שאלתיאל עבדי, נאום ה', ושמתך, כחותם" (חגיג ב, כג).

ח [ז] כמה מעולה מעלת התשובה: אמש היה זה מובדל מה' אלוהי ישראל, שנאמר "עוונותיכם, היו מבדילים, ביניכם, לבין אלוהיכם" (ישעיהו נט, ב). צועק ואינו נענה, שנאמר

"גם כי תרבו תפילה, אינני שומע" (ישעיהו א, טו). ועושה מצוות וטורפין אותן בפניו, שנאמר "מי ביקש זאת מידכם, רמוס חצריי" (ישעיהו א, יב), "מי גם בכם ויסגור דלתיים" (מלאכי א, ג), "עולותיכם ספו על זבחיכם, ואכלו בשר" (ירמיהו ז, כא). והיום הוא מודבק בשכינה, שנאמר "ואתם, הדבקים, בה", אלוהיכם" (דברים ז, ד). צועק ונענה מיד, שנאמר "והיה טרם יקראו, ואני אענה" (ישעיהו סה, כד). ועושה מצוות ומקבלין אותן בנחת ושמחה, שנאמר "כי כבר, רצה האלוהים את מעשיך" (קוהלת ט, ז). ולא עוד אלא שמתאוים להם, שנאמר "וערבה, לה", מנחת יהודה, וירושלים--כימי עולם, וכשנים קדמוניות" (מלאכי ג, ד).

ט [ח] בעלי תשובה, דרכן להיות שפלים וענווים ביותר: אם חירפו אותן הכסילים במעשיהם הראשונים, ואמרו להן אמש היית עושה כך וכך, ואמש היית אומר כך וכך--אל ירגישו להן. אלא שומעין ושמחין ויודעין, שזו זכות להן; ושכל זמן שהן בושין ממעשיהם שעברו ונכלמין מהן, זכותן מרובה ומעלתם מתגדלת.

י וחסא גדול הוא לומר לבעל תשובה, זכור מעשיך הראשונים, או להזכירם בפניו כדי לביישו, או להזכיר דברים ועניינים הדומין להן כדי להזכירו מה עשה. הכול אסור, ומוזהר עליו בכלל הונית דברים, שהזהירה עליה תורה, שנאמר "ולא תונו איש את עמיתו" (ויקרא כה, יז).

הלכות תשובה פרק ח

א הטובה הצפונה לצדיקים, היא חיי העולם הבא; והם החיים שאין עימהן מוות, והטובה שאין עימה רעה. הוא שכתוב בתורה, "למען ייטב לך, והארכת ימים" (דברים כב, ז): מפי השמועה למדו "למען ייטב לך" לעולם שכולו טוב, "והארכת ימים" לעולם שכולו ארוך; וזה הוא העולם הבא.

ב שכר הצדיקים--הוא שיזכו לנועם זה, ויהיו בטובה זו; ופרעון הרשעים--הוא שלא יזכו לחיים אלו, אלא ייכרתו וימותו. וכל מי שאינו זוכה לחיים אלו, הוא המת שאינו חויה לעולם, אלא נכרת ברשעו, ואובד כבהמה. וזה הוא הכרת הכתוב בתורה, שנאמר "היכרת תיכרת הנפש ההיא" (במדבר טו, לא); מפי השמועה למדו "היכרת" בעולם הזה, "תיכרת" לחיי העולם הבא: כלומר שאותה הנפש שפרשה מן הגוף בעולם הזה--אינה זוכה לחיי העולם הבא, אלא גם מן העולם הבא נכרתה.

ג [ב] העולם הבא--אין בו גוף וגווייה, אלא נפשות הצדיקים בלבד, בלא גוף כמלאכי השרת. הואיל ואין בו גווייות, אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא דבר מכל הדברים שגופות בני האדם צריכין להן בעולם הזה. ולא יארע בו דבר מן הדברים שמאורעין לגופות בעולם הזה, כגון ישיבה ועמידה ושינה ומיתה ועצב ושחוק וכיוצא בהן. כך אמרו חכמים הראשונים,

העולם הבא--אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא תשמיש, אלא צדיקים יושבין ועטרותיהם בראשיהם ונהנין מזיו השכינה.

ד הרי נתברר לך שאין שם גוף, לפי שאין שם אכילה ושתייה. וזה שאמרו צדיקים יושבין, על דרך החידה--כלומר נפשות הצדיקים מצויין שם, בלא עמל ולא יגע. וכן זה שאמרו עטרותיהם בראשיהם--כלומר דעה שידעו שבגללה זכו לחיי העולם הבא, מצויה עימהן, והיא העטרה שלהן, כעניין שאמר שלמה "בעטרה, שעטרה לו אימו" (שיר השירים ג,יא). והרי הוא אומר "ושמחת עולם, על ראשם" (ישעיהו לה,י; ישעיהו נא,יא), ואין השמחה גוף כדי שתנוח על הראש; כך עטרה שאמרו חכמים כאן, היא הדעה.

ה ומה הוא זה שאמרו, ונהנין מזיו השכינה--שיודעין ומשיגין מאמיתת הקדוש ברוך הוא, מה שאינן יודעין והן בגוף האפל השפל.

ו [ג] כל נפש האמורה בעניין זה, אינה הנשמה שהיא צריכה לגוף, אלא צורת הנפש, שהיא הדעה שהשיגה הבורא כפי כוחה והשיגה הדעות הנפרדות ושאר המעשים. והיא הצורה שביארנו עניינה בפרק רביעי מהלכות יסודי התורה; היא הנקראת נפש, בעניין זה.

ז חיים אלו--לפי שאין עימהם מוות, שאין המוות אלא ממאורעות הגוף ואין שם גוף, נקראו צרור החיים, שנאמר "והייתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים" (שמואל א כה,כט). וזה הוא השכר שאין שכר למעלה ממנו, והטובה שאין אחריה טובה; והיא שהתאוו כל הנביאים. [ד] וכמה שמות קראו לה דרך משל: הר ה', ומקום קודש, ודרך הקודש, וחצרות ה', ואוהל ה', ונועם ה', והיכל ה', ובית ה', ושער ה'. והחכמים קראו לה דרך משל לטובה זו המזומנת לצדיקים, סעודה; וקורין לה בכל מקום, העולם הבא.

ח [ה] הנקמה שאין נקמה גדולה ממנה--שתיכרת הנפש ולא תזכה לאותן החיים, שנאמר "היכרת תיכרת הנפש ההיא, עוונה בה" (במדבר טו,לא). וזה האובדן הוא שקוראין אותו הנביאים דרך משל, באר שחת ואבדון ותופתה ועלוקה; וכל לשון כליה והשחתה קוראין לו, לפי שהיא הכליה שאין אחריה תקומה לעולם וההפסד שאינו חוזר לעולם.

ט [ו] שמא תקל בעיניך טובה זו, ותדמה שאין שכר המצוות והוויית האדם שלם בדרכי האמת, אלא להיותו אוכל ושותה מאכלות טובות ובוועל צורות נאות ולובש בגדי שש ורקמה ושוכן באוהלי שן ומשתמש בכלי כסף וזהב ודברים הדומין לאלו, כמו שמדמין אלו הערביים הטיפשים האווילים השטופים בזימה.

י אבל החכמים ובעלי דעה יידעו שכל הדברים האלו דברי הבאי והבל הן, ואין בהן תוחלת. ואינם טובה גדולה אצלנו בעולם הזה, אלא מפני שאנו בעלי גוף וגווייה; וכל הדברים האלו,

צורכי הגוף הן, ואין הנפש מתאוה להן ומחמדתן אלא מפני צורך הגוף, כדי שימצא חפצו ויעמוד על בוריו. ובזמן שאין שם גוף, נמצאו כל הדברים האלו בטילים.

יא הטובה הגדולה שתהיה בה הנפש בעולם הבא, אין שם דרך בעולם הזה להשיגה ולידע אותה, שאין אנו יודעין בעולם הזה אלא טובת הגוף, ולה אנו מתאוין; אבל אותה הטובה גדולה עד מאוד, ואין לה ערך בטובות של עולם הזה אלא דרך משל. אבל בדרך האמת שנערוך טובת הנפש בעולם הבא כמו טובת הגוף בעולם הזה במאכל ובמשקה, אינו כן; אלא אותה הטובה גדולה עד אין חקר, ואין ערך ואין דמיון. הוא שאמר דויד, "מה רב טובך, אשר צפנת ליראיך: פעלת, לחוסים בך" (**תהילים לא, כ**). [ז] וכמה תמה דויד והתאוה לחיי העולם הבא, שנאמר "לולא--האמנתי, לראות בטוב ה': בארץ חיים" (**תהילים כז, יג**).

יב כבר הודיעונו חכמים הראשונים שטובת העולם הבא אין כוח באדם להשיגה על בורייה, ואין יודע גדולה ויופייה ועוצמה אלא הקדוש ברוך הוא לבדו; ושכל הטובות שמתנבאין בהן הנביאים לישראל, אינן אלא לדברים של גוף, שנהנין בהן ישראל בימות המלך המשיח, בזמן שתחזור הממשלה לישראל.

יג אבל טובת חיי העולם הבא, אין לה ערך ודמיון, ולא דימוה הנביאים, כדי שלא יפחתו אותה בדמיון. הוא שישעיהו אומר "עין לא ראתה, אלוהים זולתך--יעשה, למחכה לו" (**ישעיהו סד, ג**): כלומר הטובה שלא ראתה אותה עין נביא, אלא עשה אותה האלוהים לאדם שמחכה לו. אמרו חכמים, כל הנביאים כולן לא נתנבאו אלא לימות המשיח, אבל העולם הבא, "עין לא ראתה, אלוהים זולתך".

יד [ח] זה שקראו אותו חכמים העולם הבא, לא מפני שאינו מצוי עתה וזה העולם אובד ואחר כך יבוא אותו העולם. אין הדבר כן, אלא הרי הוא מצוי ועומד, שנאמר "מה רב טובך, אשר צפנת ליראיך" (**תהילים לא, כ**). ולא קראוהו העולם הבא, אלא מפני שאותן החיים באין לו לאדם אחר חיי העולם הזה, שאנו קיימין בו בגוף ונפש, וזה הוא הנמצא לכל אדם בראשונה.

הלכות תשובה פרק ט

א מאחר שנודע שמתן שכרן של מצוות והטובה שנזכה לה אם שמרנו דרך ה' הכתוב בתורה--היא חיי העולם הבא, שנאמר "למען ייטב לך, והארכת ימים" (**דברים כב, ז**); והנקמה שנוקמין מן הרשעים שעזבו אורחות הצדק הכתובות בתורה--היא הכרת, שנאמר "היכרת תיכרת הנפש ההיא, עוונה בה" (**במדבר טו, לא**).

ב מה הוא זה שכתוב בכל התורה כולה, אם תשמעו יגיע לכם, ואם לא תשמעו יקרא אתכם, וכל אותן הדברים בעולם הזה--כגון שובע ורעב, ומלחמה ושלום, ומלכות ושפלות, וישיבת הארץ וגלות, והצלחת מעשה והפסדו, ושאר כל דברי הברית.

ג כל אותן הדברים אמת היו, ויהיו, ובזמן שאנו עושין כל מצוות התורה, יגיעו אלינו טובות העולם הזה כולן; ובזמן שאנו עוברים עליהן, תקרא אותנו הרעות הכתובות. ואף על פי כן אין אותן הטובות, הן סוף מתן שכרן של מצוות; ולא אותן הרעות, הן סוף הנקמה שנוקמין מעובר על כל המצוות. אלא כך הוא היסע הדברים.

ד הקדוש ברוך הוא נתן לנו תורה זו, עץ חיים, וכל העושה כל הכתוב בה, ויודעו דעה גמורה נכונה--זוכה בה לחיי העולם הבא; ולפי גודל מעשיו וגודל חכמתו, הוא זוכה. והבטיחנו בתורה שאם נעשה אותה בשמחה ובטובת נפש, ונהגה בחכמה תמיד--שיסיר ממנו כל הדברים המונעים אותנו מלעשותה, כגון חולי ומלחמה ורעב וכיוצא בהן. וישפיע לנו כל הטובות המחזקים את ידינו לעשות את התורה, כגון שובע ושלום ורבות כסף וזהב--כדי שלא נעסוק כל ימינו בדברים שהגוף צריך להן, אלא נשב פנויים ללמוד בחכמה, ולעשות המצוה, כדי שנזכה לחיי העולם הבא. וכן הוא אומר בתורה אחר שהבטיח בטובות העולם הזה, "וצדקה, תהיה לנו . . ." (**דברים ו, כה**).

ה וכן הודיענו בתורה שאם נעזוב התורה מדעתנו ונעסוק בהבלי הזמן, כעניין שנאמר "וישמן ישורון ויבעט" (**דברים לב, טו**)--שדיין האמת יסיר מן העוזבים כל טובות העולם הזה, שהן חיזקו ידיהם לבעוט, ומביא עליהן כל הרעות המונעים אותן מלקנות העולם הבא, כדי שיאבדו ברשעים. הוא שכתוב בתורה, "ועבדת את אויבך, אשר ישלחנו ה' בך" (**דברים כח, מח**), "תחת, אשר לא עבדת את ה'" (**דברים כח, מז**).

ו נמצא פירוש כל אותן הברכות והקללות, על דרך זו: כלומר אם עבדתם את ה' בשמחה, ושמרתם דרכו--משפיע לכם הברכות האלו ומרחיק הקללות, עד שתהיו פנויים להתחכם בתורה ולעסוק בה, כדי שתזכו לחיי העולם הבא, וייטב לך לעולם שכולו טוב ותאריך ימים לעולם שכולו ארוך. ונמצאתם זוכין לשני העולמות, לחיים טובים בעולם הזה המביאין לחיי העולם הבא: שאם לא יקנה הנה חכמה ומעשים טובים--אין לו במה יזכה, שנאמר "כי אין מעשה וחשבון, ודעת וחכמה, בשאול . . ." (**קוהלת ט, ז**).

ז ואם עזבתם את ה' ושגיתם במאכל ומשקה וזנות ודומה להם--מביא עליכם כל הקללות האלו ומסיר כל הברכות, עד שייכלו ימיכם בבהלה ופחד, ולא יהיה לכם לב פנוי ולא גוף שלם לעשות המצוות, כדי שתאבדו מחיי העולם הבא. ונמצא שאיבדתם שני עולמות: שבזמן שאדם טרוד בעולם הזה בחולי ובמלחמה ורעבון, אינו מתעסק לא בחכמה ולא במצוה שבהן זוכין לחיי העולם הבא.

ח [ב] ומפני זה התאוו כל ישראל נביאייהם וחכמיהם ימות המלך המשיח, כדי שינוחו ממלכות הרשעה שאינה מנחת להן לישראל לעסוק בתורה ובמצוות כהוגן, וימצאו להן מרגוע וירבו בחכמה, כדי שיזכו לחיי העולם הבא.

ט לפי שבאותן הימים תרבה הדעה והחכמה והאמת--שנאמר "כי מלאה הארץ, דעה את ה'" (ישעיהו יא, ט), ונאמר "ולא ילמדו עוד, איש את ריעהו ואיש את אחיו" (ירמיהו לא, לג), ונאמר "והסירותי את לב האבן, מבשרכם" (יחזקאל לו, כו). מפני שאותו המלך שיעמוד מזרע דויד בעל חכמה יהיה יתר משלמה, ונביא גדול הוא קרוב ממש רבנו; ולפיכך ילמד כל העם ויורה אותם דרך ה', ויבואו כל הגויים לשומעו, שנאמר "והיה באחרית הימים, נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים" (ישעיהו ב, ב).

י וסוף השכר כולו והטובה האחרונה שאין לה הפסק ולא גירעון, הוא חיי העולם הבא; אבל ימות המשיח הוא העולם הזה ועולם כמנהגו הולך, אלא שהמלכות תחזור לישראל. וכבר אמרו חכמים הראשונים, אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות בלבד.

הלכות תשובה פרק י

א אל יאמר אדם הריני עושה מצוות התורה ועוסק בחכמתה, כדי שאקבל הברכות הכתובות בתורה או כדי שאזכה לחיי העולם הבא; ואפרוש מן העבירות שהזהירה תורה מהן, כדי שאינצל מן הקללות הכתובות בתורה או כדי שלא איכרת מחיי העולם הבא.

ב אין ראוי לעבוד את ה', על דרך זו: שהעובד על דרך זו, הוא עובד מיראה; ואינה מעלת הנביאים, ולא מעלת החכמים. ואין עובד את ה' על דרך זו, אלא עמי הארץ והנשים והקטנים, שמחנכין אותן לעבוד מיראה, עד שתרבה דעתן ויעבדו מאהבה.

ג [ב] העובד מאהבה, עוסק בתורה ובמצוות והולך בנתיבות החכמה--לא מפני דבר בעולם, לא מפני יראת הרעה, ולא כדי לירש הטובה: אלא עושה האמת, מפני שהוא אמת; וסוף הטובה לבוא בכלל.

ד ומעלה זו היא מעלה גדולה עד מאוד, ואין כל חכם זוכה לה. והיא מעלת אברהם אבינו, שקראו הקדוש ברוך הוא אוהבו לפי שלא עבד אלא מאהבה. והיא המעלה שציוונו בה הקדוש ברוך הוא על ידי משה רבנו, שנאמר "ואהבת, את ה' אלוהיך, בכל לבבך ובכל נפשך, ובכל מאודך" (דברים ו, ה; דברים יא, א). ובזמן שיאהוב את ה' אהבה הראויה, מיד יעשה כל המצוות מאהבה.

ה [ג] וכיצד היא האהבה הראויה: הוא שיאהוב את ה' אהבה גדולה יתרה רבה, עזה עד מאוד, עד שתהא נפשו קשורה באהבת ה', ונמצא שוגה בה תמיד--כאלו חולי האהבה, שאין

דעתם פנויה מאהבת אותה אישה שהוא שוגה בה תמיד, בין בשוכבו בין בקומו, בין בשעה שהוא אוכל ושותה. יתר מזה תהיה אהבת ה' בלב אוהביו, ושוגים בה תמיד, כמו שציוונו, "בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ו,ה; דברים י,ב; דברים ל,ו). והוא ששלמה אומר דרך משל, "כי חולת אהבה, אני" (שיר השירים ב,ה); וכל שיר השירים משל הוא לעניין זה.

ו [ד] אמרו חכמים הראשונים, שמא תאמר הריני למד תורה בשביל שאהיה עשיר, בשביל שאיקרא רבי, בשביל שאקבל שכר בעולם הבא; תלמוד לומר, "לאהבה את ה'" (דברים יא,ג; ועוד)--כל שאתם עושים, לא תעשו אלא מאהבה.

ז ועוד אמרו חכמים, "במצוותיו, חפץ מאוד" (תהילים קיב,א)--"במצוותיו", ולא בשכר מצוותיו. וכן היו גדולי החכמים מצווים לנבוני תלמידיהם ומשכיליהם בייחוד, אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל טובה; אלא היו כעבדים המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל כלום--אלא מפני שהוא הרב, ראוי לשמשו: כלומר, עבדו מאהבה.

ח [ה] כל העוסק בתורה כדי לקבל שכר, או כדי שלא תגיע עדין פורענות--הרי זה עוסק בה שלא לשמה. וכל העוסק בה לא ליראה, ולא לקבל שכר, אלא מפני אהבת אדון כל הארץ שציווה בה--הרי זה עוסק בה לשמה. ואמרו חכמים, לעולם יעסוק אדם בתורה, אפילו שלא לשמה--שמתוך שלא לשמה, בא לשמה.

ט לפיכך כשמלמדין את הקטנים ואת הנשים וכלל עמי הארץ, אין מלמדין אותן אלא לעבוד מיראה וכדי לקבל שכר, עד שתרבה דעתן ויתחכמו חכמה יתרה, מגלין להן רז זה מעט מעט; ומרגילין אותן לעניין זה בנחת, עד ששיגוהו ויידעוהו ויעבדו מאהבה.

י [ו] דבר ידוע וברור שאין אהבת הקדוש ברוך הוא נקשרת בליבו של אדם, עד שישגה בה תמיד כראוי ויעזוב כל שבעולם חוץ ממנה כמו שציווה ואמר "בכל לבבך ובכל נפשך" (דברים ו,ה; דברים י,ב; דברים ל,ו): אלא בדעה שיידעוהו. ועל פי הדעה--על פי האהבה--אם מעט מעט, ואם הרבה הרבה.

יא לפיכך צריך האדם לייחד עצמו להבין ולהשכיל בחכמות ותבונות המודיעין לו את קונו כפי כוח שיש באדם להבין ולהשיג, כמו שביארנו בהלכות יסודי התורה.

ברוך רחמנא דסייען. נגמר ספר ראשון, בעזרת שדיי. ומניין פרקים של ספר זה, שישה וארבעים פרקים: הלכות יסודי התורה, עשרה פרקים; הלכות דעות, שבעה פרקים; הלכות תלמוד תורה, שבעה פרקים; הלכות עבודה זרה, שנים עשר פרקים; הלכות תשובה, עשרה פרקים.